

KULTURA I WARTOŚCI
ISSN 2299-7806
NR 3(11)/ 2014
RECENZJE, s. 143–148

KONTEKSTY I APORIE WOLNEJ WOLI

**Recenzja: Józef Bremer, *Czy wolna wola jest wolna? Kompatybilizm na tle badań interdyscyplinarnych*,
Wydawnictwo WAM, Kraków 2013 (396 s.)**

Krzysztof Rojek

Najnowsza książka Józefa Bremera *Czy wolna wola jest wolna? Kompatybilizm na tle badań interdyscyplinarnych* stanowi obszerne studium poświęcone problemowi wolnej woli z perspektywy aktualnych trendów w myśli filozoficznej oraz nauk szczegółowych. Dociekania Bremera porządkują gorące w ciągu ostatnich dziesięcioleci dysputy nad granicami i metodami badań problemu wolnej woli, analizując równie kwestię kompetencji przysługujących w tym zakresie naukom szczegółowym. Publikacja została wydana w 2013 roku w Krakowie nakładem Wydawnictwa WAM i obejmuje sześć obszernych rozdziałów, o charakterze historycznym oraz problemowym.

Józef Bremer – profesor Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie i Uniwersytetu Jagiellońskiego (kierownik Zakładu Kognitywistyki) – jest polskim badaczem zagadnienia świadomości w kontekście relacji ze współczesnymi teoriami umysłu i neuronaukami. Znane są jego monografie problemu psychofizycznego (*Problem umysł-ciało. Wprowadzenie*, WAM, Kraków 2001), problemu jaźni (*Osoba – fikcja czy rzeczywistość? Tożsamość i jedność Ja w świetle badań neurologicznych*, Aureus, Kraków 2008), jak również krytyki współczesnych teorii umysłu (*Wprowadzenie do filozofii umysłu*, WAM, Kraków 2010). Jest ponadto autorem artykułów poświęconych poglądom Ludwika Wittgensteina oraz opracowań z zakresu filozofii podmiotu, współczesnych koncepcji osoby oraz metodologii nauk empirycznych w ujęciu filozoficznym. Najnowsza publikacja Bremera stanowi uzupełnienie dotychczasowych obszarów badawczych, gdyż omawiany w niej

problem stanowi przedmiot sporu sytuowanego w tradycji filozoficznej pomiędzy ontologią, etyką, aksjologią, filozofią polityki oraz antropologią; w naszych czasach spór ten rozszerza się na nauki szczegółowe. Problem wolnej woli autor pragnie ukazać właśnie w perspektywie metod badań nauk empirycznych, postulując tytułowe, interdyscyplinarne badania nad wolną wolą.

Namysł nad historycznymi ramami problemu wolnej woli został poprzedzony wprowadzeniem, uwypuklającym interdyscyplinarność oraz wieloaspektowość tego zagadnienia, a ponadto wyjaśniającym metodę oraz cel dociekań. Autor celowo nadaje tytułowemu problemowi rangę interdyscyplinarną. Podziela bowiem pogląd, że badanie kwestii wolności w obrębie pojedynczej dyscypliny filozoficznej (czy pozafilozoficznej) nie pozwala na rzetelny wgląd w złożoność i wieloaspektowość problemu. Interdyscyplinarność w ujęciu Bremera oznacza przede wszystkim odejście od wyłącznie ontologiczno-metafizycznych rozważań nad zagadnieniem wolnej woli i zwrot nie w stronę namysłu etycznego lecz współczesnych badań nad procesami mózgowymi. Przykładowo, opisowi zostają poddane nowoczesne techniki neuroobrazowania (funkcjonalny rezonans magnetyczny – fMRI, emisyjna tomografia pozytonowa – PET) oraz dokonywania pomiarów (elektroencefalograf – EEG).

Autor prowadzi swój namysł nad kompatybilizmem w kontekście współczesnych badań nad wolną wolą, dopuszczających do głosu nowe dziedziny nauk empirycznych i humanistycznych (takie jak neuronauki, fizyka kwantowa czy teorie informacji). Przedstawiając w drugim rozdziale historyczny zarys problemu wolnej woli, autor dzieli stanowiska wobec wolności na trzy zasadnicze nurty: kompatybilizm, libertarianizm oraz determinizm. W podziale Bremera brakuje wyróżnienia silnego indeterminizmu, jednakże jego późne ukształtowanie się w historii filozofii oraz niewielka liczba przedstawicieli (w porównaniu z opisanymi trzema dominującymi trendami w filozofii) tłumaczy decyzję autora o pominięciu tego stanowiska. Gdy idzie o współczesny kompatybilizm, Bremer koncentruje swój namysł zwłaszcza nad teoriami P. Strawsona, Georg'a Edwarda Moore'a oraz Romana Ingardena. Autor poświęca szczególną uwagę filozofom anglosaskim, co warto szczególnie podkreślić, gdyż współczesne nurty bazujące na indeterminizmie (metafizyczny libertarianizm, silny indeterminizm, słaby indeterminizm i inne) są w reprezentowane zwłaszcza przez filozofów pozaeuropejskich. Całość drugiego rozdziału kończy krytyczne zestawienie trzech najpopularniej-

szych stanowisk wobec wolności (zarówno w kontekście filozofii, jak i literatury popularnonaukowej).

Kolejną część rozważań historycznych stanowi prezentacja oraz krytyczne omówienie aktualnych filozoficznych i naukowych stanowisk dotyczących zagadnienia wolnej woli. Zestawiając ze sobą filozoficzne koncepcje Daniela Dennetta, Johna Searle'a, Thomasa Nagela, Geerta Keila oraz Jürgena Habermasa, Bremer analizuje zarówno poglądy odwołujące się do dorobku nauk empirycznych, jak też stanowiska stroniące od rozwijanych współcześnie kontekstów problemu. Warto odnotować, że zarówno rozważania historyczne, jak i fragmenty problemowe cechuje uporządkowany tok wyводу oraz że często autor zestawia i porównuje tezy, które sobie przeczą.

Jeden z istotniejszych wniosków rozprawy Bremera – określający prawdopodobne stanowisko Bremera – dotyczy standardowego problemu sprawstwa czynów po przyjęciu tezy indeterministycznej. Bremer podkreśla, że w kontekście problemu wolnej woli teza indeterminizmu jest nie do pogodzenia z podstawową intuicją libertarianizmu. Problem odpowiedzialności – po przyjęciu tezy negującej zupełność determinizmu – stanowi jedną z czołowych trudności, na które się natyka metafizyczny libertarianizm (jej rozwiązania, poza rozwiązaniem Bremera, można chociażby znaleźć u Boba Doyle'a, Alberta Melego czy Roberta Hilarego Kane'a). Autor książki *Czy wolna wola jest wolna?* skłania się jednak do przyjęcia wniosku, dającego się odnaleźć już w pismach Williama Jamesa oraz Johna Fischera, zgodnie z którym teza indeterminizmu neguje wolność woli w równym stopniu co zupełny determinizm. Dyskusyjna kwestia nieciągłości jaźni oraz problem z uzasadnieniem zewnętrznej determinacji, przy uwzględnieniu założenia losowości części zdarzeń, prowadzą autora do wniosku, że w obecnym impasse jedynym zasadnym wariantem, który zarazem pozwala na niesprzeczną naukowo argumentację za istnieniem wolnej woli, pozostaje stanowisko kompatybilistyczne.

Stanowisko to różni się od indeterministycznego w tym, że nie zakłada, iż wolna wola i determinizm muszą się wzajemnie wykluczać. Podczas gdy zwolennicy indeterminizmu poszukują miejsca dla wolności w świecie nie dość zdeterminowanym, by był zdolny związać ludzką wolność, to kompatybiści dążą do wykazania relacji (nieraz podkreślanych jako konieczne), które zachodzą między wolnością a uwarunkowaniami przyrodniczymi.

Kończącą część trzeciego rozdziału stanowią analizy wybranych postaw naukowych (Alberta Einsteina, Maxa Plancka, Wernera Heisen-

berga i Rogera Sperry'ego), rzucających światło na współczesny problem wolnej woli. Rozdział ten zamyka rozważania nad analogiami pomiędzy problemem wolnej woli a aktualnymi odmianami eksternalizmu (podrozdział 3.6.: *Płaty kory czołowej a wolna wola*), ze szczególnym uwzględnieniem teorii emergentyzmu.

Kolejny rozdział jest poświęcony współczesnej (i dla wielu badaczy burzliwej) relacji między wolną wolą a neuronaukami. Rozdział otwiera pochodzący z 2004 roku manifest jedenastu niemieckich neuronaukowców, opowiadających się za monistyczno-redukcyjnym naturalizmem. Przywoływane tezy naturalistyczne dotyczą w szczególności wyjaśnienia zjawiska świadomości oraz umysłu. Bremer wskazuje jednak na częstą ekwiwokację, która się pojawia w kontekście używanego przez autorów manifestu pojęcia „mózg”, co sprowadza ich postawę do deterministycznego stanowiska XIX-wiecznych materialistów.

Dalsze partie rozdziału są równie interesujące. Bremer przeprowadza tu bowiem dokładne i obszerne rozważania nad słynnymi badaniami, których w drugiej połowie XX wieku dokonał Benjamin Libet – badaniami, które odbiły się szerokim echem we współczesnych sporach o wolną wolę. Po opisaniu tych badań oraz wyjaśnieniu znaczenia kluczowych terminów Bremer przytacza filozoficzne interpretacje tez Libeta oraz ich krytykę na gruntach filozofii oraz neuronauk. W tym rozdziale w autor opisuje również mniej znane eksperymenty, których wnioski wpływają na współczesny charakter problemu (m. in. eksperyment Haggarda i Eimera oraz Haynesa i Bode'a). Rozdział kończą interdyscyplinarne rozważania nad znaczeniem elektrycznej stymulacji neuronalnego podłoża poczucia wolnej woli.

Jak sądzę, warto przytoczyć wniosek Bremera, według którego ani badania Libeta, ani ich liczne neurobiologiczne kontynuacje (używające znacznie precyzyjniejszej aparatury pomiarowej) nie potwierdzają słynnej, powtarzanej już od czasów Benedykta Spinozy tezy o iluzoryczności wolnej woli – tezy niezwykle popularnej w dzisiejszych czasach. Ponadto Bremer formułuje mocniejszą tezę, zgodnie z którą możliwe jest pogodzenie badań Libeta z tezą o wolnej woli, przy zachowaniu postawy kompatybilistycznej. Aby uniknąć stronniczości w zagorzałym sporze, chce wskazać pewne zbieżności pomiędzy filozoficznymi i empirycznymi interpretacjami procesów neuronalnych w mózgu oraz ich teoretyczne i praktyczne konsekwencje. Tym samym, Bremer sprzeciwia się redukcjonistycznej (często pozafilozoficznej) tendencji, która ogranicza wolne działanie do tego, że w sieci neuronalnych uwarunkowań zachodzi prosta zależność pomiędzy potencjalną gotowością a możliwą konieczno-

ścią określonego działania (rzecz jasna, teza ta wymaga uściślenia oraz wprowadzenia szeregu dodatkowych założeń).

Zagadnienie wolnej woli jako iluzji omawia Bremer również w kontekście psychologicznej tezy Daniela Wegnera. Piąty rozdział książki traktuje bowiem o relacjach pomiędzy empirycznymi badaniami nad wolną wolą a psychologią. Już we wprowadzeniu autor zaznacza, że we współczesnych badaniach nad wolną wolą czymś istotnym jest uwzględnienie psychologicznych aspektów tego zagadnienia. Bremer przytacza eksperymenty z zakresu psychologii społecznej, badające wpływ nieświadomych bodźców na procesy decyzyjne; następnie krytycznie i szczegółowo omawia kolejne tezy Wegnera oraz jego badania. W opozycji do tezy iluzorycznego sprawstwa, formułowanej przez Wegnera, Bremer podkreśla, że częsta omylność podmiotu co do tego, że zna wszystkie przyczyny warunkujące jego decyzje, nie uzasadnia jeszcze hipotezy, że wolność tego podmiotu również pozostaje iluzoryczna. Spostrzeżenie, że posiadaliśmy błędne poczucie, że kontrolowaliśmy pewien proces, nie wystarczy, by to zjawisko uogólniać na korzyść silnego determinizmu. Rozdział kończą rozważania nad filozoficznymi odpowiedziami na neuronalne badania nad procesami wolitywnymi oraz stanowiskiem, jakie wobec nich zajmują przedstawiciele neuronauk.

Ostatnia część książki podejmuje kwestię etycznych konsekwencji, które wyłaniać się z przeprowadzonych rozważań. Spostrzeżenia zawarte w poglądach mówiących o iluzoryczności wolnej woli, zasadności indeterminizmu, „kategorialnym błędzie” neuronaukowców badających wolną wolę, współzależności wolnej woli i uwarunkowań deterministycznych, czy wreszcie otwarcie pola filozoficznych dociekań dla badaczy z nauk empirycznych, odciskają się bowiem piętnem na koncepcjach etycznych, dla których wolność woli stanowi kwestię fundamentalną. Prowadzi to autora do rozważań na temat teoretycznych i praktycznych konsekwencji, które się pojawiają, gdy się uzna przytaczane dotąd tezy. Dokonując analizy relacji między wolnością a odpowiedzialnością, Bremer przytacza analogie pomiędzy ontologią, neuronaukami i współczesną etyką. Rozważania nad znaczeniem poczytalności osoby w odniesieniu do jej wolności znajdują swój finał w spostrzeżeniach na temat prawnych aspektów wolnej woli oraz możliwości relatywizacji wolności (w czym można, jak sądzę, zauważyć powrót do założeń indeterministycznych).

Książka Bremera to studium kompletne i warte polecenia. Jest ono tym cenniejsze, że stanowi uporządkowaną analizę tekstów niemal wyłącznie obcojęzycznych (ze szczególnym naciskiem na literaturę angloję-

zyczną). Znajdziemy w nim szczegółowe analizy problemu, oparte na rzetelnym uwzględnieniu mnogości stanowisk. Uporządkowanie wywo-
du, nacisk na wieloaspektowy charakter problemu i jego badań czynią
książkę Bremera nader istotną pozycją w obszarze polskich opracowań
tego problemu. Myślę, że nie może go pominąć żaden badacz kompaty-
bilizmu, indeterminizmu czy metafizycznego libertarianizmu.

KRZYSZTOF ROJEK, philosophy major, doctoral student in the Department of Phi-
losophy, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland. E-mail:
krzysztof.rojek23@gmail.com.

